

**UCHWAŁA NR XIII/110/2015
RADY MIASTA SKARŻYSKO-KAMIENNA**

z dnia 3 września 2015 r.

w sprawie treści napisu na tablicy upamiętniającej ofiary obozu pracy przymusowej, znajdującej się przy ulicy Legionów w Skarżysku-Kamiennej

Na podstawie art.18 ust.2 pkt 13 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2013 r. poz. 954 z późn. zm.), uchwała się co następuje:

§ 1. 1. Rada Miasta Skarżyska-Kamiennej wyraża zgodę na treść tablicy znajdującej się na pomniku ku czci ofiar obozu pracy przymusowej w Fabryce Amunicji „Hasag” przy ulicy Legionów w Skarżysku-Kamiennej oraz treść tablicy informacyjnej.

2. Tablica główna zostanie przymocowana do pomnika składającego się z granitowych bloków ułożonych na szerokiej podstawie, zlokalizowanego przy ulicy Legionów na działce o numerze 1/33, obręb 5 Młodzawy, arkusz 74, natomiast tablica informacyjna zostanie usytuowana w pobliżu pomnika.

3. Treść inskrypcji upamiętniającej brzmi:

PAMIĘCI
TYSIĘCY ŻYDÓW I POLAKÓW
ZAMĘCZONYCH I ZAMORDOWANYCH
W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ
W NIEMIECKIM OBOZIE PRACY PRZYMUSOWEJ
- FABRYCE AMUNICJI „HASAG”
SPOŁECZEŃSTWO SKARŻYSKA-KAMIENNEJ

4. Treść tablicy informacyjnej brzmi:

HASAG Werk Skarżysko-Kamienna

Do wybuchu II wojny światowej Skarżysko-Kamienna było dynamicznie rozwijającym się miasteczkiem w województwie kieleckim, w powiecie koneckim. Jedną z przyczyn zachodzących zmian była decyzja o budowie fabryki amunicji w ówczesnej osadzie Kamiennej. Inwestycja ta była efektem koncepcji stworzenia polskiego przemysłu zbrojeniowego, opracowanej na początku lat 20. XX w. W efekcie, 28 sierpnia 1924 r. nastąpiło oficjalne otwarcie Państwowej Fabryki Amunicji. Do pracy w nowym przedsiębiorstwie przybyli wówczas nad Kamienną specjaliści z obszaru całej Polski. Specyfika fabryki determinowała dobór kadr, który przebiegał pod pełną kontrolą kontrwywiadu. W ten sposób, w mieście pojawiła się silnie propaństwowa, z reguły konserwatywna grupa pracowników i ich rodzin. Koegzystowała ona z mieszkańcami starej część miasta, którą tworzyli głównie kolejarze, pracownicy Odlewni „Kamienna”, a także spora grupa Żydów uprawiająca tradycyjne zawody związane głównie z rzemiosłem i usługami. W 1921 r. w osadzie Kamiennej mieszkały 8163 osoby, w tym 1590 Żydów, co stanowiło 19,5% ogółu mieszkańców. W ciągu niespełna 16 lat proporcje te uległy zmianie, co było związane z budową i rozwojem fabryki amunicji. W 1937 r. Skarżysko-Kamienna liczyło 19 700 osób, z czego 14,2% stanowili Żydzi. Pomimo, że wielu z nich żywiło nadzieję na znalezienie pracy w rozwijającym się przemyśle zbrojeniowym, a Żydowskie Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej zaczęło organizować kursy mechaników, frezerów i tokarzy, szybko okazało się, że w zakładach zbrojeniowych ze względu na wspomnianą już specyfikę zakładu, Żydzi nie byli mile widziani. Władze traktowały ich jako element niepewny, gdyż wielu z nich, zwłaszcza ludzi młodych uznawano za sympatyków ruchu komunistycznego, co po doświadczeniach wojny polsko-bolszewickiej (1919–1921) miało duże znaczenie w polityce władz. Nie przeszkadzało to jednak by PFA kooperowała z powstającymi licznie małymi zakładami takimi jak młyny, tartaki, odlewnie żelaza, fabryki pilników, gwoździ, osełek, dachówek czy farb, w których udział mieli Żydzi. W 1935 r., w starej dzielnicy miasta, w samym sercu żydowskiej przestrzeni Skarżyska-Kamiennej stanęła nowa synagoga. Kilka lat później w tej samej dzielnicy został lokowany klasztor i kaplica zakonu franciszkanów. Współżycie Polaków i Żydów w tym robotniczym miasteczku – wyłączając kilka incydentów – przebiegało właściwie bezkonfliktowo.

Wkroczenie armii niemieckiej do Skarżyska-Kamiennej 8 września 1939 r. oznaczało kres dawnego porządku nie tylko w mieście, ale i w fabryce amunicji. Firma będąca jeszcze do niedawna urzeczywistnieniem nowoczesnej myśli polskiego przemysłu zbrojeniowego, zaczęła powoli zmieniać się w „Hugo Schneider A.G (HASAG) Munitionsfabrik in Skarzisko Kamienna” – zakład, który stał się przyczyną i miejscem niewyobrażalnych cierpień tysięcy ludzi.

Początki firmy HASAG sięgają 1863 r., kiedy Hugo Schneider przejął kierownictwo nad warsztatem zajmującym się produkcją lamp w Lipsku, zmieniając go z czasem w dobrze prosperujący zakład przemysłowy. Pod koniec lat 30. XX w., wykorzystując koniunkturę wojenną, przedsiębiorstwo zostało całkowicie przestawione na produkcję zbrojeniową. Zgodnie z dyrektywą gospodarczą III Rzeszy nakazującą wykorzystanie potencjału polskich fabryk zaanektowanych we wrześniu 1939 r., firma rozpoczęła poszerzanie strefy swoich wpływów. Koncern HASAG sprawował, od 30 listopada 1939 roku wspólnie z berlińską firmą Röchling, a od czerwca 1940 samodzielnie, zarząd komisaryczny nad skarżyską fabryką. W styczniu 1943 r., nastąpiło ostateczne przejęcie PFA, którą HASAG wykupił od władz Generalnego Gubernatorstwa za zaniżoną cenę 10 mln złotych (pod koniec lat 30. XX w. majątek PFA w Skarżysku-Kamiennej był szacowany na prawie 120 mln zł).

Po przejęciu fabryki w 1939 r., pierwszym problemem nowego zarządu było skompletowanie załogi. Na wezwanie niemieckiej dyrekcji do podjęcia pracy zgłosiło się zaledwie 25% dawnych pracowników. W wyniku szykan Niemców, w obliczu coraz trudniejszych warunków życia, a zwłaszcza po wielkiej masowej egzekucji 360 osób spośród elity intelektualnej miasta w lesie Bór, w lutym 1940 r., bierny opór wobec okupanta osłabł. Polacy zaczęli podejmować pracę w fabryce w zupełnie odmiennych realiach organizacyjnych. Fabrykę podzielono na trzy oddzielne zakłady, nazywane przez Niemców Werkiem A, Werkiem B i Werkiem C. Werk A, zwany przez robotników przed, jak i w czasie wojny „karabinówką” był największym i głównym zakładem fabryki, w którym produkowano amunicję karabinową. Niemcy w związku z profilem produkcji nazywali go oddziałem piechoty „Infanterieabteilung”. Na terenie tej placówki mieścił się również gmach dyrekcji. Werk B nieoficjalnie zwany przez Polaków „rakieciarnią” był najmniejszym zakładem położonym w lesie, na południowy wschód od Werku A. Produkowano w nim amunicję do działek przeciwlotniczych i amunicję ślepą karabinową. Werk C, powszechnie znany jako „Elaboracja”, w którym wytwarzano miny i pociski, położony był w lesie na północ od szosy Skarżysko – Ostrowiec. Część gospodarcza fabryki zwana „ekonomią” usytuowana była przy torach kolejowych biegnących w stronę Radomia.

Na początku 1940 r. w skarżyskiej fabryce pracowało jedynie ok. 1 000 osób (przed wojną ponad 4500 osób), jednak liczba ta pod koniec 1940 r. wzrosła do ok. 8 000, a w lutym 1942 r. aż do 10 000. Większość załogi stanowili robotnicy polscy, zaś Niemcy zajmowali stanowiska kierownicze. Niezwykle ważną rolę odgrywała straż zakładowa („Werkschutz”), której trzon stanowili Ukraińcy werbowani do pracy przez niemieckie Arbeitsamty na obszarze wschodnich terenów przedwojennej Polski.

9 kwietnia 1941 r., w związku z deficytem niemieckich robotników wcielonych do Wehrmachtu, na polecenie zarządu w Lipsku wysłano do pracy w Niemczech 2 000 polskich robotników ze Skarżyska-Kamiennej. Oznaczało to powstanie problemu braku rąk do pracy w mieście, który został rozwiązany poprzez zezwolenie na zatrudnienie robotników żydowskich ze skarżyskiego getta, które powstało w 1940 r. Początkowo, większość Żydów prawdopodobnie dobrowolnie zgłaszała się do pracy, gdyż wiązało się to z prawem legalnego wyjścia z getta, możliwością zarobkowania i zakupu deficytowej w getcie żywności. Z czasem, gdy pojawiły się pogłoski o obozach zagłady, wierzono, że tylko praca w fabryce zbrojeniowej może uchronić przed deportacją do tych obozów. Gdy w 1942 r. do Lipska wywieziono kolejne 2 000 polskich robotników, zwiększyło się zapotrzebowanie na pracowników żydowskich. Liczba Żydów w Skarżysku-Kamiennej była jednak niewystarczająca w stosunku do potrzeb fabryki, więc kierownictwo HASAG-u podjęło decyzję o utworzeniu pierwszego w Generalnej Guberni obozu zakładowego, niezależnego od jurysdykcji SS. Judenzwangsarbeitslager Skarzisko-Kamienna zapełniono więźniami z okolicznych miasteczek – Radoszyc, Stopnicy, Opatowa, Bodzentyna, a także samego Skarżyska-Kamiennej, którzy pracowali w fabryce niewolniczo. Funkcje strażników obozowych pełniła straż zakładowa. Skarżysko-Kamienna szybko stało się wzorem dla innych obozów na terenie GG. Obóz szybko się rozrósł na trzy podobozy, zlokalizowane przy poszczególnych oddziałach fabryki – Werkach.

Polityka względem więźniów sprowadzała się do maksymalnego eksploataowania robotników, przy jak najmniejszym koszcie ich utrzymania, co automatycznie przełożyło się na nieludzkie warunki życia. Atmosfera nieustannego terroru ze strony personelu technicznego i werkszuców, głód, bicie, katastrofalne warunki sanitarne, brak opieki medycznej, rewizje, prześladowania i egzekucje osób niezdolnych do pracy wywoływały ogromną śmiertelność wśród więźniów. Dla koncernu bardziej opłacalne stało się sprowadzanie nowych robotników niż utrzymywanie przy życiu dotychczasowych z uwagi na to, że HASAG kupował więźniów w obozach koncentracyjnych prowadzonych przez SS, płacąc 5 zł za mężczyznę i 4 zł za kobietę.

Aby zwiększyć produkcję, wydłużano czas pracy i ustanawiano niezwykle wyśrubowane normy. W szczególnie ciężkim położeniu znaleźli się więźniowie zatrudnieni w Werku C, gdzie produkowano pociski i miny morskie, zalewane trotylem i pikryną. Praca przy tych toksycznych materiałach bez odpowiednich zabezpieczeń była niezwykle wyniszczająca, nic więc dziwnego, że przydział do Werku C traktowano jako wyrok śmierci. Życie wewnętrzne obozów było kontrolowane przez samorząd obozowy, nad którym czuwali Ukraińcy z Werkschutzu.

Wspomnienia nielicznych ocalałych więźniów obozu pokazują pełen wachlarz wzajemnych stosunków narodowości, które zetknęły się w jednym miejscu jakim była skarżyska filia niemieckiego HASAG-u. Początkowo do obozu trafiali okoliczni, ortodoksyjni Żydzi, przywiezieni prosto z domów wraz z rzeczami osobistymi i kosztownościami, które udało im się przemyścić. Sytuacja ta zmieniła się gdy w 1943 r. przyjechały do Skarżyska-Kamiennej duże transporty warszawskich Żydów z obozu na Majdanku koło Lublina, czy krakowskich Żydów z obozu w Płaszowie. Były to grupy Żydów dobrze wykształconych i silnie zasymilowanych społecznie, ale pozbawionych jakichkolwiek dóbr wymienialnych. Brak tych dóbr powodował, że szybko znaleźli się oni na dole obozowej piramidy. Odmienne zwyczaje oraz różnice w kwestiach materialnych budziły liczne antagonizmy wśród samych więźniów żydowskich.

Różne były także postawy Polaków, mieszkańców Skarżyska-Kamiennej i okolic, wobec nieludzkiej doli więźniów obozu. Nieliczne przykłady ideologicznego antysemityzmu z jednej strony spotykały się z postawą gotowości niesienia wszelkiej pomocy bliźniemu. W skarżyskiej fabryce często dochodziło do współpracy między Polakami i Żydami. Należy pamiętać, że Polska była jednym z nielicznych krajów Europy, w którym za pomoc niesioną Żydom groziła kara śmierci dla całej rodziny Polaka, który takiej pomocy udzielił. Zdecydowana większość społeczeństwa, poddana nieustannemu terrorowi ze strony Niemców wykazywała jednak bierną postawę wobec niemieckiego barbarzyństwa, mimo wielkiego współczucia dla cierpień, którego byli świadkami.

Jednym z najbardziej wstrząsających wątków w historii koncernu HASAG w Skarżysku-Kamiennej jest funkcjonowanie tzw. patelni czyli prowizorycznego polowego krematorium, utworzonego wiosną 1944 r. W tym czasie, całe Generalne Gubernatorstwo na rozkaz Dowódcy SS i Policji Wilhelma Krügera, zostało objęte tzw. „Sonderaktion 1005”, polegającą na ekshumowaniu przez więźniów obozów koncentracyjnych ciał ofiar zbrodni i spalaniu ich lub też niszczeniu masowych mogił środkami chemicznymi. Prawdopodobnie to samo komando, które pracowało na terenie HASAG-u, przeprowadziło wcześniej akcję niszczenia zwłok na podradomskim Firleju, w lesie koło wsi Kosów i w szeregu innych miejsc. Funkcjonowanie „patelni” miało ukryć przed światem ogrom zbrodni niemieckiego koncernu. Na rusztach „patelni” palono ciała więźniów zamordowanych i pochowanych w tzw. dołach śmierci od momentu powstania obozu. Prawdopodobnie palono tam także ciała osób zagazowanych w specjalnie do tego przystosowanych samochodach ciężarowych – jeńców wojennych różnych narodowości, budujących wcześniej fortyfikacje polowe, jak również Żydów z ewakuowanego wcześniej obozu w Majdanku, a także przywożonych bezpośrednio z zagranicy.

Historia obozu w Skarżysku-Kamiennej dobiegła końca na przełomie lipca i sierpnia 1944 r., kiedy to ewakuowano całą fabrykę, niszcząc infrastrukturę. Po selekcji, więźniowie zostali przewiezieni do innego zakładu wchodzącego w skład koncernu HASAG w Częstochowie, a także do Lipska. Część z nich trafiła do obozu w Buchenwaldzie.

Niemcy w obliczu spodziewanej klęski wojennej skrupulatnie niszczyli wszelkie dowody swej zbrodniczej działalności prowadzonej nie ze względów ideologicznych, lecz z powodu zmaksymalizowania zysku w tej prywatnej przecież firmie. Nie istnieją żadne listy więźniów osadzonych w obozie, nie zachowały się żadne wykazy przepływów kadrowych, stąd niemożliwe jest dokładne określenie liczby osób zamordowanych na terenach fabryki. W starszej literaturze szacuje się, że obóz w Skarżysku-Kamiennej pochłonął ok. 35 tys. ludzi. Dzisiaj badacze skłaniają się ku niższym liczbom – przez obóz przeszło ogółem 25–30 tys. osób., a liczba zamordowanych mogła sięgnąć 18–23 tys. Większość z nich stanowili więźniowie, obywatele polscy narodowości żydowskiej.

Wykaz źródeł:

Gibaszewski K., *Fabryka śmierci*, „Karta” 2012, t. 70

Gibaszewski K., *HASAG. Historia obozu pracy przymusowej w Skarżysku-Kamiennej*, Skarżysko-Kamienna 2011

Juchniewicz B., *Kronika. Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku-Kamiennej. Tom I i II*, red. B. Kasprzyk, A. Gajewski, Skarżysko-Kamienna 2014

Karay F., *Death Comes in Yellow. Skarżysko-Kamienna Slave Labor Camp*, Amsterdam 1996

Kasprzyk B., *Skarżysko-Kamienna w latach 1944/1945–1948. Władze, przemysł, ludzie*. Skarżysko-Kamienna 2015

Kotarba Z. P., *1924–2004. Monografia Zakładów Metalowych Mesko SA*, Skarżysko-Kamienna 2004

Marszałek J., *Obozy pracy w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, Lublin 1998

Piątkowski S., *Skarżysko-Kamienna w latach wojny i okupacji*, w: *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich*, Skarżysko-Kamienna 2013

Urbański K., *Gminy żydowskie małe w województwie kieleckim w okresie międzywojennym*, Kielce 2006

Wijaczka J., *Działalność koncernu Hugo Schneider Aktiengesellschaft (HASAG) w Skarżysku-Kamiennej w czasie II wojny światowej*, „Znad Kamiennej. Skarżysko-Kamienna. Materiały i studia” 2007, t. 1

Wijaczka J., Miernik G., *Żydowscy robotnicy przymusowi w zakładach zbrojeniowych HASAG w Generalnym Gubernatorstwie w czasie II wojny światowej*, w: *Z przeszłości Żydów polskich. Polityka – gospodarka – kultura – społeczeństwo*, red. J. Wijaczka, G. Miernik, Kraków 2005

Wojewoda T., *Skarżysko-Kamienna w latach 1918–1939*, w: *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich*, Skarżysko-Kamienna 2013

5. Obowiązek opieki nad tablicą będzie realizowany przez Miasto Skarżysko-Kamienna.

§ 2. Traci moc Uchwała nr LIII/61/2014 Rady Miasta Skarżyska-Kamiennej z dnia 17 lipca 2014 r. w sprawie zmiany treści napisu na tablicy upamiętniającej ofiary obozu pracy przymusowej, znajdującej się na pomniku przy ulicy Legionów w Skarżysku-Kamiennej.

§ 3. Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Skarżyska-Kamiennej.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Miasta

Leszek Golik

UZASADNIENIE

W związku z wnioskiem Dyrektora Muzeum im. Orła Białego w Skarżysku-Kamiennej oraz po konsultacji z Radą Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Warszawie ustalona została nowa treść tablicy znajdującej się na pomniku ku czci ofiar obozu pracy przymusowej w Fabryce Amunicji „Hasag” przy ulicy Legionów w Skarżysku-Kamiennej.

W pobliżu pomnika znajdzie się również tablica informacyjna mająca na celu przybliżenie historii obozu oraz spełniająca funkcję edukacyjną. Jej treść, także została skonsultowana i zaakceptowana przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.

Zgodnie z art.18 ust.2 pkt.13 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym do wyłącznej właściwości Rady gminy należy podejmowanie uchwał w sprawie wznoszenia pomników.